

SZEMLE

EURÓPA – EGY VÉGET NEM ÉRŐ
(SIKER?) TÖRTÉNET

A dilemmáink nagy részét napjainkban az okozza, hogy globális problémákkal kell szembesülnünk, nincs azonban egy globális kormányzás, amely megoldást kereshetne ezekre – így Zygmunt Bauman, egy nemrég Budapesten elhangzott konferencia-felsőzólásában. Lehet az az elvárásunk, hogy az Európai Unió egy ilyen globális(abb) vagy, ahogy a kötet szerzői is (és nem csak ők), transznacionális kormányzássá alakuljon át, mely törekedhetne az európai problémák közös megoldására? Vagy az Uniónak csupán egy közös piac szerepét kellene betöltenie, ahol a jó szomszédság jegyében kedvezményes áron vásárolhatnak a közösség tagjai? Ilyen és hasonló kérdéseket tesz fel a *European Stories. Intellectual Debates on Europe in National Contexts* (2010) című kötet, és igyekszik megválaszolni sok és szerettegázó történetben, a válasz azonban, borítékolhatjuk: nem lesz egységes.

Kérdés azonban az is, hogy kik azok, akik a fentebb kiragadott kérdésekre válaszolnak. Jelen kötet értelmiségi történeteket gyűjt egy csokorba, gondosan megválogatott államok és államtípusok értelmiségi szereplőinek a diskurzusait mutatja be arról a kérdéstről, hogy szerintük saját (nemzet)államukban mik az érvényes gondolatok Európáról és/vagy az Európai Unióról.

Itt már az elején engedessék meg egy megjegyzés, hisz a kötetet olvasván a kezdetekben úgy tűnik, mintha a szerzők felváltva beszélnének Európa, az európaiság és az EU értelmezéseiről, összemosva a kérdést, és nem világos, hogy Európáról szeretnének képet nyújtani vagy az Unióról, vagy mindkettőről – van, amikor a két fogalom elválasztódik, máskor pedig teljesen egybeesik jelentésük és értelmezésük. A kötet vége fele azonban már „csak” az Európai Unió különféle értelmezéseiről és legitim szerepvállalásairól esik szó. Lehetséges, hogy ezt a dilemmánkat mégis megválaszolja a kötet, és amellet teszi le voksát, hogy Európáról beszélni annyit tesz, mint az EU-ról beszélni, vagy másképp fogalmazva, ha az Unióról beszélünk, azzal együtt Európát írjuk körül? Én ezt nem merném ilyen határozottan megfogalmazni.

Egy további kritikát is megfogalmazhatunk annak érdekében, hogy keretezzük az elkövetkező gondolatokat, éspedig azt, hogy a kötet akarva-akaratlanul a metodológiai nacionalizmus csapdájába sétál bele, és erre csupán egy fejezetben reflektál. Bár a mű címe magában foglalja, hogy nemzeti kontextusban olvashatjuk a különböző európai történeteket, talán akkor nem kellene annyira meglepődéssel kezelniük, mint teszik ezt a kötet írói, hogy a különböző nemzetek értelmiségi szereplői saját nemzetállamuk szemszögéből láttatják Európát és az Európai Uniót. A szerzők néhol hajlamosak ezt az eredményt úgy kezelni, hogy lám, hiába a transznacionális formáció vagy posztnemzeti állapot (Habermas), a nemzetek Európát a saját nemzeti szemüvegükön keresztül szemlélik, és Európa továbbra is kisebb-nagyobb nemzetek sokaságaként fogható csak fel.

Lépjünk túl azonban ezeken a részleteken, és lássuk a kötet fő tartalmi részeit. A mű bevezetéseként az „európaiság” és „értelmiség” kérdését tárgyalja külön-külön és együtt is, hisz az is egy kérdés, hogy kit/kiket tekinthetünk „európai értelmiségnek”. Ezek után a különböző nemzeti történeteket mutatja be, először azon országokat, melyek az Európai Unió (az Európai Közösség) megalapításánál már szerepet játszottak, ezeket nevezi „alapítóknak”. Majd néhány „csatlakozó” ország nemzeti története következik, ezután „visszatérő” országokként elnevezve, mutat be három kelet-közép-európai történetet, és végül a „kívülállók” közül is választ két példát. Az utolsó két fejezet jellegét tekintve inkább összefoglalások és a történetek szintetizálására törekszenek, valamint arra, hogy az értelmiségi történeteket valamelyest kiegészítsék az átlagemberek véleményével is.

Európa körülírásánál a kötet szerkesztői elsősorban a kanti kozmopolita megközelítésmódot hívják segítségül. A kozmopolita Európa mindenféle nemzetek feletti egybeolvadás ellenében fogalmazódik meg, inkább mint szabad államok föderációja, semmint egy szuperállam. Európa megragadásának nehézsége akkor kezdődik, amikor politikai értelemben akarjuk meghatározni. Márpedig, ha akarjuk, ha nem, ma Európa, jobban mondva, az Európai Unió tagadatlatla-

nul politikai entitás is. Az ilyen jellegű definíciós dilemmák az egyes nemzeti történetekben is felbukkannak. Kisebb-nagyobb vehemenciával tartózkodnak tőle vagy ellenzik az egyes államok értelmiségi szereplői az EU mint politikai entitás létezését. A kérdés tehát onnantól válik vitatottabbá, amikor az EU már nem csak egy gazdasági alapon szerveződő közösség, hanem éppen séggel unióvá, tehát egy politikai értelemben is meg szervezett entitássá válik. Amiből következik, hogy az egyes nemzetállamok szuverenitásának elvesztése is tét lehet egy olyan transznacionális formációban, mint az EU. Az Európai Alkotmány megfogalmazása során élesedtek ki ezek a viták vagy inkább félelmek, óvakodó-el lenző diskurzusok, hisz ha alkotmányról beszélünk, akkor államról is beszélünk, mert alkotmánya az államoknak van, kérdés tehát, hogy az EU milyen szinten akarja átvenni az állam szerepét. Európa meghatározása során tehát az „állam” és „kozmosz” dichotómiájának csapdájába esünk, követve a patriotizmus és a kozmopolitanizmus ellentétét. Ennek az ellentétnek a valamelyest feloldására vezet be Jürgen Habermas az „alkotmányos patriotizmus” (*constitutional patriotism*) fogalmát, melyet az EU-alkotmány szolgálatában képzel el, és amely azt jelenti, hogy az állampolgárok elfogadják az EU intézményeit. Az európai alkotmányos patriotizmus, szerinte, helyettesíteni fogja a (nemzeti) patriotizmust, legalábbis olyan szinten, hogy ez utóbbi kirekesztő jellegét megszünteti, felülírja.

További kérdés, hogy ki nevezhető értelmiségnek. Szociológiai és metafizikai meghatározásokat is olvashatunk. Szociológiai (és történeti) értelemben, értelmiségnek azt a 13. század végén kiemelkedő csoportot tekinthetjük, amelynek tagjai relatíve szabadon alkothattak/kutathtak és élhettek, mert pozíciójuk biztosított volt (leginkább) az egyetemeken, sem egyházi sem világi hatalom nem korlátozta őket. Az értelmiségi ilyen módon az intézményi differencializálódás és szekularizálódás „termékeinek” tekinthetők. Metafizikai meghatározásban pedig olyan „filozófusoknak”, akiknek az életét az értelem vezérli.

Az értelmiség meghatározásának a kérdése minden országfejezet elején is előjön. Változó azonban, hogy egyes országokban kiket tekintenek értelmiségnek. (Még az is előfordul, hogy egyesek szerint saját országukban nincsenek is értelmiségiek, és ezt történelmi viszonylatokkal és sajátos államberendezkedéssel magyarázzák.) Az értelmiségi „csoportja” meglehetősen zines: közszerelők, médiászereplők, írók, költők,

tanítók, orvosok, akadémikusok, véleményvezérek és döntéshozók is lehetnek. Jürgen Habermas szerepe például meglátásunk szerint kettős, egyrészt értelmezési elméleti keretet nyújtanak a kérdés tárgyalásához, ugyanakkor definíció szerint tekinthetjük nemzeti, sőt „európai” értelmiséginek is. Az ő helyzetének értelmezéséhez jól illeszkedik az a szövegrész, mely szerint naivitás lenne tagadni, hogy egyes nemzeti diskurzusok sokkal nagyobb befolyással bírnak, mint mások. Ezt a gondolatot kiegészíthetjük azzal a megfigyeléssel is, hogy amíg egyes nemzetek értelmiségi szereplői minden olvasó számára „ismerősek” (gondolunk itt főleg az „alapítók” értelmiségeire), addig sok más ország jeles szereplői ilyen szempontból „nem sok vizet kavarnak”. Ebből a szemszögből megfogalmazható egy további apró kritika, hisz a nemzeti történeteket olvasva olyan mennyiségű információáradattal szembesülünk, melynek feldolgozása túlmutat az egyes nemzetek nemzeti és európai identitásalakító tényezőinek bemutatásán, így az egyes történetek többnyire a saját nemzet képviselői számára lesznek igazán érthetők és nem a nagyközönség számára, akinek eredetileg célzóva voltak.

A nemzeti történetek bemutatása, főleg az „alapító atyák” esetében kicsit Richard Münch kategorizálására emlékeztet. Münch elemzésében azokat a különböző *utakat* mutatja be, melyek a fejlett nyugati országok, nemzetállamok nemzeti identitásának kialakulásához vezettek, és legnagyobb hatással voltak a modern államok/nemzetek kialakulására: 1) a brit *polgári közösségmodell* (*civic model*), 2) a francia állam-modell (*statist model*), 3) az Amerikai Egyesült Államok *piaci modellje* (*market model*) és 4) a német *jogalapú modell* (*legalist model*). A szerző mindezen modellek specifikus nemzeti és kollektív identitásalakító hatását mutatja be részletesen, és arra is rámutat, hogy ezek az ideáltípusok milyen integráló modelleket fognak eredményezni: az egyes országok hogyan integrálják bevándorlóikat, továbbá, hogy az államok maguk hogyan integrálódnak olyan transznacionális formációkba, mint például az Európai Unió.

Az alapgondolat tehát hasonló, hisz az a megközelítés érvényesül mind a tárgyalat kötet, mind az alapító nemzetállamok esetében, hogy az Európáról, valamint az Európai Unióról alkotott kép, elvárt szerepeiről, jogköreiről és integráló erejéről való vélemények nagymértékben függenek attól, hogy az egyes nemzetállamok milyen nemzetfejlődésen mentek keresztül, és milyen a jelenlegi (gazdasági) helyzetük. Megfigyelhető tehát, hogy az egyes nemzetállamok értelmiségi

diskurzusa is azt a sémát követi, és igyekszik az Európai Unió/Európa értelmezésére alkalmazni, melyet a saját nemzetének kialakulása során tartott fontos mozzanatnak. Talán azokat az azonos vagy hasonló kérdéseket nevezhetjük közös elemeknek ebben a szerteágazó történetregegekben, melyeket az egyes nemzetállamokban a reprezentatív értelmiségek feltettek és próbáltak megválaszolni: amellett, hogy milyen út vezetett az egyes nemzet/állam kialakulásához (eszme)történeti síkon, arra is kitértek, hogy arról beszéljenek, mi a helye az adott nemzetnek Európában, de ugyanakkor Európának milyen szerepe van az adott nemzetállam fejlődésében/alakulásában.

Pragmatikusan fogalmazva: mit tehetek én hozzá Európához, ugyanakkor miért éri meg nekem csatlakozni ehhez a közösséghez, melyet úgy nevezünk, hogy Európai Unió? Apró példákat említhetünk, hisz az összes történet bemutatása nem fér bele ezen írás kereteibe: ha egy ország számára diskurzíve fontos a vallási meghatározódás (Lengyelország esetében a katolicizmus, Törökország esetében az iszlám), akkor vallási értékeket szeretne megjeleníteni vagy éppen számon kérni az EU-n. Említhetünk itt olyan mozzanatokat, mint hogy Lengyelországban azért tartottak fenn Uniót ellenző diskurzusokat bizonyos csoportok, mert az EU „rossz hatásától” félték, a „túlzott liberalizmus” káros hatásaitól a konzervatív lengyel értékrendre nézve. Ugyanígy, az iszlám helyzetét szemlélve, a sokszor deklarált „keresztény Európa” a diskurzus szintjén kirekeszti magából a nagyobbrészt muszlim, de meglehetősen vegyes török államot. És ha már a vallási témánál járunk, azokban az országokban, ahol görög-keleti vallásúak vannak többségben, olykor megfogalmazódik az a vélemény, hogy ők a keresztény Európába – amolyan mellékutasként – éppen csak beférnek. Természetesen nem szeretnénk túlhangsúlyozni a vallási érvet, és azt sem, hogy Lengyelország vagy Törökország erőteljesen vallási alapon határozódna meg, csupán e diskurzusok kiemelésével szeretnénk szemléltetni az egyes országok sajátos elvárásait, melyeket saját történeteikből kiindulva vetítenek ki az EU-ra.

A történetek egy újabb közös vonása abban áll, hogy Európát és megtestesítőjét, az Európai Uniót, a demokráciával rokonítják. Természetesen nem azonos módon: míg a megszilárdultabb, régebbi tagok számára egyértelmű, hogy az EU-nak is demokratikus elveket kell képviselnie, a szocialista múlttal rendelkező országok számára az Unióhoz való felzárkózás, majd csat-

lakozás a saját hazai demokratikus berendezkedésük megerősödését (is) jelentette. Ugyanakkor, ellentmondásban is van Európa a demokráciával, mert a demokráciát a „megkérdézett” államokban nemzetállami szinten képzelik/beszélik el, hisz nem létezik olyan, hogy „európai nép” vagy „európai nemzet”. Amíg a megszilárdult nemzetállamok esetében is gyakran több nemzet együttélésével találkozunk – erre azonban nem mindenhol reflektálnak a szerzők, például Románia esetében szó nem esik a jelentős magyar kisebbségről –, addig Európára fokozottan érvényes, hogy sok és sokféle nemzet(i)ség alkotja. Ezért, a kötet tanulsága szerint is, nem beszélhetünk egyszerűen európai demokráciáról, helyesebben: beszélhetnénk ugyan európai demokráciáról, ennek legitimitása azonban nem lenne túlságosan nagy. Itt utalhatunk Will Kymlicka következtéseire is, aki szerint az embereket nem az érdekli, hogy az Európai Parlamentben mi történik, hiszen még a migránsokat is inkább az foglalkoztatja, hogy az otthoni országos választások (vagy a befogadó ország országos választásai) hogyan alakulnak. Az európai demokráciához, vagyis Európa többé-kevésbé demokráciáként való fel fogásához mindenképp legalább egy többes szám bevezetése szükséges, melyet a kötet egyik szerkesztője Justine Lacroix a „demoi-cracy” fogalmának bevezetésével igyekszik megoldani.

Ha már előtérbe került az átlagemberek véleménye, érdemes megemlíteni a kötet utolsó előtti fejezetét, mely átlagemberek történeteit mutatja be és veti össze az értelmiségi történetekkel. A szerző arra az álláspontra jut, hogy gyakorlatilag nincs lényegi különbség az országok között, hisz az átlagemberek egy olyan Európai Uniót szeretnének, ahol hatékony bürokratikus gépezet garantálja a békét és a szabad mozgásteret. Az árnyalati különbségek az államok jellegzetességeiben ragadhatók meg csupán, így például Spanyolországban hangsúlyosabb volt az ország modernizációjának a motívuma. Erre Németországnak vagy az Egyesült Királyságnak például nem volt már szüksége a vizsgálat időszakában. Esetükben inkább olyan diskurzusok hangsúlyosak, mint a saját ország szuverenitásának kérdése vagy a már említett szabad mozgások következményei. Az átlagemberek diskurzusa csak annyiban tér el az értelmiségi diskurzustól, hogy talán ők kevésbé érzékelik az EU hatáskörét, gyakran nem tudják, hogy az állam sok feladatát ma már gyakorlatilag teljes mértékben az Európai Unió valamely intézménye látja el. Megjegyzendő itt is, hogy az említett elemzést 2002-ből származó adatokon végezték, ezek ma már talán kissé ré-

giek. Frissebb adatokon (ESS 2012) azt demonstrálhatjuk, hogy továbbra is úgy tűnik, hogy az Unió belül a britek támogatják legkevésbé az EU további egységesülését, s ez a megfigyelés összecseng a britek állami szuverenitást óvó diskurzusaival. Az újabb belépők, mint Bulgária, átlagon felül támogatnák az EU további egységesülését. A skandináv országok többsége kissé átlag alatt, a további nyugat-európai országok (de ugyanígy Lengyelország és Dánia is) pedig kissé átlag felett értenek egyet ezzel a kérdéssel. Azonban az adatok folyamatos frissítése és a diskurzusok szimultán át- és újraértelmezése a téma vizsgálatához elengedhetetlen, hisz egy folyamatosan alakuló Európa-képpel állunk szemben.

A kötet sokszínűsége és a történetek sokasága implicit az európaiság mozaikszerűen kirajzoló képét tárja elénk, és amint az a záró fejezetekben meg is fogalmazódik, az európai történet egy véget nem érő történet, melynek épülési/alkítási folyamata önmagában is cél.

(*Justine Lacroix & Kalypso Nicolaïdis (eds) European Stories. Intellectual Debates on Europe in National Contexts. Oxford, Oxford University Press, 2010. 409 p.*)

Pakot Ágnes

DEMOKRÁCIA A POPULIZMUS KÖPENYÉBEN

Hétköznapi nyelvhasználatunkban a *populizmus* sokszor a *demagógia* szinonimájaként fordul elő, és pejoratív konnotációval bír. Ezzel szemben a *demokrácia* jelentése inkább pozitív tartalmú, a közéleti diskurzusban vagy egyfajta normatív erőként szerepel, mely az állam és nép viszonyának az ideális együttműködési formái felé mutat, vagy sokszor a *jóléti állam* szinonimájaként fordul elő, csak hogy kettőt kiemeljünk.

A szerteágazó jelentések fényében leszögezhetjük, hogy mind a *populizmus*, mind a *demokrácia* tartalma szituatív, az egyes csoportok által megkonstruált, és folyamatosan változó. A két fogalom legtöbbször együtt fordul elő, egymást kiegészítve, vagy éppen kioltva. Még zavarba ejtőbb e két fogalom kölcsönhatásának értelmezése történelmi távlatban, hiszen mind a demokráciát, mind a populizmust oly sokféle és divergáló jelenségcsoportra alkalmazták már, hogy csupán az „érzet” közös: egy szemantikai és kontextuális családba tartoznak.

Mudde és Rovira Kaltwasser nem kevesebbre vállalkozik, mint – három kontinensnyi távlatban, a klasszikus Észak–Dél és Kelet–Nyugat földrajzi és narratív törésvonalai mentén felosztva a világot – a demokrácia és a populizmus viszonyának összehasonlító vizsgálatára. A nagy ívű projekt részeként a kötet nem reprezentatív, ám annál izgalmasabb, kontrasztos esettanulmányok segítségével alkot egy egységes összehasonlító keretrendszer. Családfa felállítása nélkül igyekszik tehát rendet vágni a két szerkesztő, Cas Mudde és Cristóbal Rovira Kaltwasser, meghatározva a demokráciának és a populizmusnak azt a minimumát, amivel az egyes politikai rendszerek leírhatóak. A populizmus és a demokrácia árnyalatait az első, összefoglaló tanulmány rendezi össze, és a fogalmi áttekintésen túl a palletta alapszíneit, empirikus elemzések kiindulópontját, munkahipotéziseket dolgoz ki. A kötet második részét – a több szerző által bemutatott esettanulmányokat – követi egy összegző tanulmány, ismét a szerkesztők tollából.

Az első rész tehát a populizmus és a demokrácia tartalmi meghatározásából indul ki. A populizmus legfontosabb ismérve, hogy két homogén és antagonisztikus csoportba sorolja a társadalmat: az „igaz emberek”, azaz a nép, és a „korrupt elit” törésvonalak mentén, ahol a politikusnak egyfajta általános akaratot (volonté générale) kell(ene) megtestesítenie. A csoportba sorolás morális alapon történik, a romlatlan és a megromlott vagy bűnös (értsd: korrupt) felosztás finomhangolása társadalmilag és aktuálpolitikai-lag meghatározott.

Mudde és Kaltwasser szerint ez a törés lehet szituatív (hatalmi viszonyoktól függő), szociokulturális (pl. etnicitás), vallási alapú, vagy társadalmi-gazdasági rétegződés mentén létrejövő. A populizmus polarizált jelentéssel bír, hatása lehet gyenge vagy erős, attól függően, milyen hatalmi erőterben működik: ellenzékben vagy a kormányzat részeként. A populizmus történelmileg több formát is ölthet: lehet mozgalom, politikai stílus vagy diskurzus, a lényege, hogy a „nép hangjaként” igyekszik érvényesíteni a „hallgatag tömegeknek” tulajdonított nézeteket, melyek a kisebbségek érdekeit figyelmen kívül hagyják, vagy egyenesen csorbításukra irányulnak.

A jelzőktől lecsupaszított demokrácia mint *terminus technicus* a népszuverenitás és a többségi kormányzás egyfajta kombinációja, ehhez képest bír eltérő tartalmakkal a liberális (illiberális), direkt (indirekt) demokrácia. A hétköznapi nyelvhasználat olyan liberálistdemokrácia-fogalmat használ (sokszor a jelző elhagyásával), mely